

КОЦУР

Віталій Вікторович

кандидат політичних наук, доцент,
старший науковий співробітник
відділу національних меншин,
Інститут політичних і
етнонаціональних досліджень
ім. І.Ф.Кураса НАН України
kotsurv@ukr.net
(м. Київ)

**УКРАЇНА ПІСЛЯ ПОМАРАНЧЕВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 2005–2010 рр.:
НАМІРИ, НЕРЕАЛІЗОВАНІ ІДЕЇ-СТРАТЕГІЇ В ЕТНОНАЦІОНАЛЬНІЙ
ПОЛІТИЦІ**

У даній статті розкриваються особливості державної політики щодо національних меншин в Україні на початку ХХІ ст. Висвітлюються особливості законодавчого регулювання захисту прав національних меншин в Україні. Досліджено процес зміни та удосконалення законодавчої бази щодо національних меншин України у 2005-2010 рр., після помаранчевої революції, в умовах соціально-економічних змін, політичних криз, формування – ідей, стратегій національного розвитку, нормативно-правових засад міжнаціональних відносин. Визначено, що основними нормативно-правовими документами, які необхідно було затвердити на законодавчому рівні щодо національних меншин – це Концепція державної етнонаціональної політики, нова редакція Закону України «Про національні меншини» та проект «Стратегії державної етнонаціональної політики». Ці документи повинні були закласти основу подальшої розбудови державності та захисту національних меншин, базуватися на суспільному консенсусу та опиратися на підтримку громадських організацій з метою збереження миру в Україні. Визначено, що етномовна та етнонаціональна політика 2005-2010 рр. мала певні регіональні особливості. Найбільш гостро мовно-культурна проблема постала на південному-сході країни та АР Крим.

Водночас відсутність стратегії етнонаціональної політики, концепції мовної політики, нездатність та нерішучість модернізувати законодавство

стосовно національних меншин стали однією із причин втрати В.А. Ющенком своїх позицій як Президента України.

Ключові слова: національні меншини, національно-культурні товариства, етнополітичні процеси, законодавча база, Закони України, органи влади, депортовані народи, національна злагода.

UKRAINE AFTER THE ORANGE REVOLUTION 2005–2010: PURPOSES, UNREALIZED IDEAS-STRATEGIES IN ETHNIC AND NATIONAL POLICY

This article reveals the peculiarities of ethnopolitical processes in Ukraine at the beginning of the twenty-first century. The peculiarities of legislative regulation of protection of the rights of national minorities in Ukraine are highlighted. The process of change and improvement of the legislative base on the national minorities of Ukraine in 2005–2010, after the Orange Revolution, in the conditions of socio-economic changes, political crises, formation – ideas, strategies of national development, normative and legal principles of interethnic relations was explored.

It was determined that the main legal documents, which were to be approved at the legislative level, are the Concept of the State Ethnic Policy, a new version of the Law of Ukraine «On National Minorities» and the draft «Strategy of the State Ethnic Policy». These documents should lay the foundation for the further development of statehood and the protection of national minorities, based on a public consensus and rely on the support of civic organizations in order to preserve peace in Ukraine. It has been determined that the ethno-national and ethno-national policy of 2005–2010 had some regional peculiarities. The most acute linguistic-cultural problem arose in the southeast of the country and the Crimea.

At the same time, the absence of a strategy for ethno-national policy, the concept of language policy, inability and indecision to modernize legislation regarding national minorities became one of the reasons for the loss of Victor Yushenko his position as the President of Ukraine.

Key words: national minorities, national-cultural societies, ethnopolitical processes, legislative base, laws of Ukraine, authorities, deported peoples, national accord.

УКРАИНА ПОСЛЕ ОРАНЖЕВОЙ РЕВОЛЮЦИИ 2005–2010 гг.: НАМЕРЕНИЯ, НЕРЕАЛИЗОВАННЫЕ ИДЕИ-СТРАТЕГИИ В ЭТНОНАЦИОНАЛЬНОЙ ПОЛИТИКЕ

В данной статье раскрываются особенности государственной политики в отношении национальных меньшинств в Украине в начале XXI века. Освещаются особенности законодательного регулирования защиты прав национальных меньшинств в Украине. Исследован процесс изменения и усовершенствования законодательной базы в отношении национальных

меньшинств Украины в 2005–2010 гг., после оранжевой революции, в условиях социально-экономических изменений, политических кризисов, формирования - идей, стратегий национального развития, нормативно-правовых основ межнациональных отношений. Определено, что основными нормативно-правовыми документами, которые необходимо было утвердить на законодательном уровне – это Концепция государственной этнонациональной политики, новая редакция Закона Украины «О национальных меньшинствах» и проект «Стратегии государственной этнонациональной политики». Эти документы должны были заложить основу дальнейшего развития государственности и защиты национальных меньшинств, базироваться на общественному консенсусу и опираться на поддержку общественных организаций в целях сохранения мира в Украине. Определено, что этноязыковая и этнонациональная политика 2005–2010 гг. имела определенные региональные особенности. Наиболее остро языково-культурная проблема встала на юго-востоке страны и АР Крым.

В то же время отсутствие стратегии этнонациональной политики, концепции языковой политики, неспособность и нерешительность модернизировать законодательство в отношении национальных меньшинств стали одной из причин потери В.А. Ющенко своих позиций как Президента Украины.

Ключевые слова: *национальные меньшинства, национально-культурные общества, этнополитические процессы, законодательная база, Законы Украины, органы власти, депортированные народы, национальное согласие.*

Україна має унікальне геополітичне розташування, що відкриває нові можливості для соціально-економічного розвитку, а цивілізаційний вибір – інтеграція в ЄС та НАТО стає визначальним вектором її соціокультурного та політичного розвитку. Водночас Україна розбудовується в нових історичних реаліях зумовлених зовнішньополітичними викликами ХХІ століття. І це слід враховувати в етнонаціональній політиці на державному рівні, коли ведеться «гібридна війна» з боку Росії.

У даному огляді автор прагне розкрити особливості державної політики щодо національних меншин у 2005–2010 рр, після помаранчевої революції, в умовах соціально-економічних змін, політичних криз, формування – ідей, стратегій національного розвитку, нормативно-правових засад міжнаціональних відносин.

Етнополітичні процеси в Україні, зокрема, суспільно-політична діяльність угорської національної меншини, неодноразово була предметом дослідження

І. Рафальського [28], М. Панчука, О. Майбороди [21], В. Войналовича, О. Калакури, В. Котигоренка [9], О. Рафальського [29, с. 477], В. Наулка, О. Ляшенка, Н. Макаренко, Л. Ковач, В. Коцура [8], Н. Кочан, Ю. Ніколайця, О. Позняк, М. Рябчука, Н. Кічери, В. Кічери та інших.

Привертають увагу публікації вітчизняних учених, присвячені різноаспектним питанням організації етнополітичного менеджменту в Україні. Тут варто відзначити дослідження В. Котигоренка та Г. Луцишин.

Відомо, що основними нормативно-правовими документами, які необхідно було затвердити на законодавчому рівні у сфері етнонаціональних відносин – це Концепція державної етнонаціональної політики та нова редакція Закону України «Про національні меншини». Вони мали закласти основу подальшої розбудови державності та захисту етнічних спільнот, базуватися на суспільному консенсусу та опиратися на підтримку громадських організацій з метою збереження міжнаціонального миру в Україні [31, с. 8].

Розробка проекту «Концепції державної етнонаціональної політики» тривала з 2006 року. Він був розроблений Держкомнацрелігій за дорученням Кабінету Міністрів України від 20 жовтня 2006 р. № 36579/2/2-06 до Указу Президента України від 28 лютого 2006 р. № 154 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 8 лютого 2006 року «Про суспільну ситуацію в Автономній Республіці Крим». Але згодом Концепція державної етнонаціональної політики доопрацьовувалася практично всіма міністерствами. 27 грудня 2008 р. на засіданні Кабінету міністрів було схвалено текст законопроекту і відповідно до ст. 93 Конституції проект було винесено на розгляд Верховної Ради. Він передбачав систематизацію нормативно-правової бази в сфері міжнаціональних відносин, приведення у відповідність до Конституції України та міжнародних документів, які обов'язкові на території України, згідно зі статтею 9 Конституції України [5]. Цей процес ґрунтувався на основних положеннях «Конституції України, Законах України «Про національні меншини», «Про біженців», «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», «Про об'єднання громадян» та ін. [25]. Як бачимо, передбачалося

систематизувати все законодавство, яке регулювало міжетнічні відносини в Україні та вироблення механізмів реалізації етнонаціональної політики. Зокрема, втілення в життя концепції передбачало удосконалення законодавства у сфері регулювання міжетнічних відносин, створення умов для консолідації українського народу, забезпечення розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності української нації та національних меншин [25].

Ще одним документом, який мав систематизувати напрацювання в нормативно-правовій базі України, міжнародній сфері етнонаціональної політики став проект «Стратегії державної етнонаціональної політики». Передбачалося, що цей документ стане основоположним орієнтиром для подальшої етнонаціональної політики України, а відповідно він мав стати підґрунтям для проведення низки заходів спрямованих на консолідацію української нації та національних меншин [36]. При написанні та редагуванні тексту документа враховувалися пропозиції та рекомендації учасників колективного дослідження «Розробка проекту Стратегії державної етнонаціональної політики України», над якої працювали науковці Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, Інституту демографії та соціальних досліджень та Інституту стратегічних досліджень [14, с. 41].

Розробка проекту Закону України «Стратегія державної етнонаціональної політики» передбачала «консолідацію та розвиток української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, розвиток етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України на основі забезпечення прав і свобод людини та громадянина» [36]. В умовах відмінності цивілізаційного вибору між заходом і сходом України, документ мав відіграти ключову роль у подальшій політиці інтеграції українського суспільства. Важливу роль у національній єдності відігравали національні меншини. Прийняття відповідного документа, ймовірно, не припинило б дестабілізації ситуації в окремих регіонах України через втручання інших держав, проте гарантувало б гармонійний розвиток мовно-культурних

особливостей етнічних спільнот України поряд з титульною нацією. А це не лише консолідувало б населення, а й формувало позитивний імідж полікультурної держави.

Відзначимо, що поняття «етнонаціональний», «українська нація» та «корінні народи». Зокрема, у європейській мовній і правовій традиції поняття «етнонаціональні відносини» не використовується, оскільки у них є розуміння етнічного як самотності осіб, груп за певними мовними, культурними, релігійними ознаками, а національне – означення громадянства та держави. В Україні поняття «етнонаціональне» використовується для уникнення правових колізій, відбиваючи при цьому специфіку поліетнічності громадян України. Разом з тим, проект пропонує ввести в обіг тлумачення поняття «українська нація», яке б не суперечило Конституції України та відповідало Рекомендації ПАРЄ 1735 від 26 січня 2006 р. [14, с. 41].

Учені Інституту держави і права ім. В. Корецького долучилися до формування концептуального документу, який регулював державну етнонаціональну політику і сприяв вирішенню важливих проблем національних меншин в Україні. Співробітниками цієї наукової установи було сформовано власний варіант Концепції державної етнонаціональної політики України. У проекті Концепції на відміну від проекту Стратегії державної етнонаціональної політики України відсутнє тлумачення поняття «корінні народи», що породжує низку колізій із визначенням місця і статусу етнічних спільнот, почуття національної свідомості яких відображує їхню генезу на території України [14, с. 44; 15, с. 66]. Втім обидва проекти мали на меті забезпечити реалізацію державної етнонаціональної політики та консолідувати і розвивати українську націю, її історичну свідомість, мовну, культурну, релігійну самотність всіх меншин які проживають на території України. Водночас розробники Концепції наголошувала на необхідності модернізації законодавства, яке регулювало міжетнічні відносини. Зокрема, пропонувалося внести зміни до Конституції України, де вилучалося поняття «корінний народ», конкретизувати та привести у відповідність до норм європейського та міжнародного права Закон України

«Про національні меншини в Україні», прийняття Закону України «Про національно-культурну автономію», змін до Закону України «Про правовий статус закордонних українців та ін. [15, с. 72]. На думку авторів, удосконалення низки нормативно-правових актів мало зняти розбіжності українського законодавства з європейським правом.

Важливе стратегічне значення для консолідації українського соціуму мала мовна політика в Україні 2005–2010 рр. Як відомо, у 2003 році прийнято «Програму розвитку та функціонування української мови у 2004-2010 рр.». Реалізовували її Кабінет Міністрів України, Держтелекомрадіо, Держкомнацрелігій, Головдержслужба, Національна академія наук України, Національна академія педагогічних наук, Рада Міністрів АР Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації. Програма передбачала створення належних умов для розвитку і розширення сфери застосування української мови, зміцнення її статусу як державної та формування патріотизму серед громадян України. Вона передбачала проведення 40 заходів упродовж шести років, які мали не лише сприяти розвитку української мови на державному рівні, але й на міжнародному, про що свідчить реалізація проекту створення українського сегменту міжнародної лінгвістичної системи. Залучаючи урядові організації, наукові установи, навчальних закладі, передбачалося розширити словникову енциклопедичну базу, сприяти поширенню українського контенту в засобах масової інформації та проведення освітніх конкурсів та наукових конференцій для популяризації державної мови [6]. У результаті реалізації програми, відбулося формування низки нормативно-правових документів, які регулювали мовне питання в Україні. Зокрема, було розроблено «Концепцію державної мовної політики», проекти Законів України «Про мови», «Про Концепцію державної інформаційної політики». Крім того, станом на 2010 р. відбулося відчутне зростання кількості вихованців, учнів та студентів, які навчалися державною мовою. Так, якщо в 2003/2004 навчальних роках у дитячих садках виховувалося українською мовою 81,9 %, у школах – 75 %, у професійно-технічних закладах – 67 %, у навчальних закладах I-II рівня

акредитації – 83,4 %, III–IV – 78,7 %, то станом на 2010/2011 навчальний рік ці показники зросли до 85,8 %, 82,3%, 86 %, 90,7 % та 89,7 % відповідно [12].

Етномовний чинник став одним із деструктивних елементів в Україні, які ми спостерігаємо і сьогодні. Після революційних подій 2004 р. політичні сили табору В.Ф. Януковича, за підтримки Кремля, спільно з низкою проросійських організацій, використовуючи відсутність перемог «помаранчевих» розгорнули кампанію з необхідності надання російській мові статусу регіональної, а перед виборами інколи мова йшла навіть про статус другої державної. Маючи особливу електоральну підтримку серед російськомовного населення, насамперед нацменшин, «Партія регіонів» запропонувала 15 законопроектів у галузі застосування мов, які стосувалися внесення змін у існуючі законодавчі акти. Усі ці проекти насамперед нав'язували надання російській мові особливого статусу [10, с. 198].

Водночас, команда «помаранчевих» також сформувала власне бачення етномовної політики. Виконуючи ключові завдання «Програми розвитку та функціонування української мови в 2004–2010 рр.», Міністерство освіти і науки, на чолі з І. Вакарчуком, намагалося підвищити рівень використання української мови в освітніх закладах, зокрема у вузах. Згідно з листом № 1/9-480 від 25 грудня 2008 р., який було розіслано ректорам вищих навчальних закладів, передбачалося системне утвердження державної мови у вищій освіті, наголошувалося на необхідності уникати політизації мовного питання [20].

Відзначимо, що етномовна та етнонаціональна політика 2005–2010 рр. мала певні регіональні особливості. Це пов'язано з компактним розселенням національних меншин, особливо у прикордонних регіонах, зовнішньою політикою України, втручанням зовнішніх сил у внутрішню політику держави та прояви мовно-культурного сепаратизму, які пропагувалися окремими місцевими та всеукраїнськими політичними і громадськими організаціями. Таким чином, на місцевих рівнях (насамперед у південно-західній Україні та Криму), через слабку етнонаціональну політику «помаранчевих» розгорнулися етнонаціональні рухи. Частина з них закликала до формування певної стратегії захисту прав

національних меншин та умов для розвитку національно-культурної автономії, інша – використовувалася російськими політиками для дестабілізації та поширення свого впливу на ці регіони.

Фактично після помаранчевої революції відбулося формування на ментальному рівні «двох частин країни», які відрізнялися ціннісними орієнтаціями, світоглядними уявленнями та вектором розвитку. Н. Степула, аналізуючи феномен українського суспільного життя, визначила основні відмінності «в цивілізаційних статусах двох частин країни», при цьому відмітивши, що західні і центральні регіони головною цінністю вважають державність України, а східні і південні, які, за її визначенням, не вийшли з «льодовикового періоду» советськості, мають протилежні ціннісні орієнтири [4, с. 479].

Упродовж 2005–2010 рр., завдяки державній підтримці громадських організацій національних меншин вдалося модернізувати етнокультурний процес в Україні. Це сприяло кількісному зростанню громадських організацій етноспільнот, які в 2008 р. нараховували 1800, з них 39 мали всеукраїнський статус [4, с. 485]. Здебільшого організації мали аполітичний характер і сприяли розвитку мовно-культурної сфери меншин. Водночас у колі етноспільнот формувалися політичні організації, які вимагали від центральних державних органів розширення прав меншин у регіонах їх компактного розселення. Враховуючи діяльність деяких організацій, спрямовану на порушення конституційного ладу, зокрема, вимоги стосовно надання автономії окремим регіонам (русини, угорці вимагали автономію Закарпаття, румуни – частину Буковини, а росіяни – АР Крим та південно-східні області України), варто припустити, що вони мали певну підтримку ззовні з метою дестабілізації ситуації в Україні. Це посилювало вплив окремих країн на певні території України, що використовувалося як форма тиску на українські центральні органи влади.

Після Помаранчевої революції особливо активізувалися проросійські сили, лідери яких не сприймали програму В.А. Ющенка та не готові були співпрацювати з ним. Звісно це спричинило низку проблем на Кримському

півострові, які держава не могла вирішити не маючи підтримку місцевого парламенту. Серед російського населення, завдяки проросійській пропаганді під час Помаранчевої революції, сформувався образ В.А. Ющенка, як націоналіста, який віддасть Крим татарам. Відповідно побутувала думка, що голос за «помаранчевого кандидата» був тотожним до голосу за суверенітет Кримського півострова на чолі з кримськими татарами [43, с. 142]. Це спричинило низку виступівпротесту за федералізацію та проти українського націоналізму під час інавгурації [1, с. 464]. Зокрема, відзначимо активізацію «Русской общины Крыма», Народний фронт «Севастополь-Крим-Росія», «Русский блок» та ін. Упродовж 2006–2010 рр. ці організації під гаслами дружби з Росією розхитували суспільно-політичну на Кримському півострові, з метою «перетворення Криму на форпост російської політики ти «русского мира» в Україні [33, с. 522]. Водночас, лідери кримських татар, які розділяли програму В.А. Ющенка під час Помаранчевої революції сподівалися, що президент посприє їм у призначенні своїх представників на керівні посади в органи виконавчої влади АР Крим та України [1, с. 462]. Зокрема, в 2005 р. сформувалася громадсько-політичний рух «Авдет», який підтримував Меджліс. Головним завданням організації стало покращення добробуту кримських татар та відродження духовних цінностей [23, с. 38]. Звісно, організація разом з Меджлісом намагалися через Президента України В.А. Ющенка отримати більше керівних посад в автономії. Втім, він відкрито не підтримував татар, ймовірно, побоюючись несприйняття населенням Кримського півострову цих дій [43, с. 142].

За даними Українського центру економічних і політичних досліджень ім. Олександра Разумкова у 2008 р. відносна більшість кримчан (25,8 % опитаних) вважали, що основною причиною міжнаціональних конфліктів на півострові стала некомпетентність влади стосовно етнонаціональної політики в Криму. Поширеною стала думка (18,6%) про те, що українська влада навмисно підтримувала міжнаціональну напругу. Найменше тих, хто вважав, що причиною конфліктів на території автономії стала соціально-економічна та політична нерівність етнічних спільнот (15%) та провокуючі дії, заяви представників

кримськотатарського національного руху (10,3%) [42, с. 5]. Фактично наприкінці першого десятиліття 2000-х рр. сформувався передумови для міжнаціонального протистояння, яке також провокувало керівництво Росії.

Відзначимо, що до 2004 р. досить активну участь у розробці та реалізації політики з облаштування репатріантів на Кримському півострові здійснювала Рада представників кримськотатарського народу при Президенту України. За 5 років роботи з 1999 р. до 2004 р. вона провела чотири засідання, на яких розроблено комплекс невідкладних заходів для вирішення основних проблем депортованих сталінським режимом осіб, які повернулися до України. Однак ключове питання, яке намагався вирішити Меджліс – надання кримським татарам статусу «корінного народу» – не вдалося затвердити на законодавчому рівні. Після Помаранчевої революції інтенсивність роботи Ради знизилася, а на її зборах зазвичай були присутні не всі члени. Втім, кримськотатарська громада проявила значний потенціал до інтеграції на регіональному рівні. Так, станом на 2008 р. серед державних службовців автономії їхня частка становила 7,9%, у системі районних державних адміністрацій – 12,5%, у місцевому самоврядуванні – 4,8%, фонді майна – 4,3%, голови селищних та сільських рад – 7,7%, серед депутатського корпусу АР Крим – 15% [33, с. 522].

Діяльність організацій національних меншин на території Кримського півострова спрямовувалася на забезпечення не лише політичного самовизначення, а й гарантування їх мовно-культурного розвитку. Враховуючи це, проросійські, кримськотатарські та інші рухи акцентували увагу на мовному питанні у сфері державного діловодства, освіти, ЗМІ. Відповідно, після Помаранчевої революції етноспільноти кримського півострова намагалися звернути увагу центральних органів влади та автономії на необхідності вирішення проблеми мовного питання. Особливого значення ця проблема набула в галузі освіти.

Відзначимо, що кількість шкіл для російськомовного населення на території АР Крим упродовж незалежності (до анексії півострова) налічувалася 558. Загалом на території автономії навчалася російською мовою 90 % учнів,

українською – 7%, кримськотатарською – 3% [17, с. 382]. Загалом, станом на 2005 в регіоні кримськотатарською навчалося 3472 учня [33, с. 529]. Це пояснюється нестачею відповідних педагогічних кадрів. Ключовим завданням держави стала підготовка кримськотатарського вчительсько-викладацького складу. Так, підготовка педагогів кримськотатарських шкіл здійснювалася в Кримському інженерно-технічному університеті та Таврійському національному університеті ім. В.І. Вернадського [33, с. 529–530]. У 2008 р. на території півострова функціонувало 34 школи з трьома мовами викладання – 117 класів, у яких навчалося 1365 учнів. Водночас у Криму функціонувала школа з п'ятьма мовами викладання. Зокрема, йдеться про Старокримську школу, де навчання проводилося на німецькій, вірменській, болгарській, грецькій мовах [33, с. 528–529]. Засилля російської мови на півострові та відсутність механізму захисту не лише державної, але й кримськотатарської, караїмської та кримчацької поставило під загрозу їх існування в регіоні. Особливістю розвитку освіти національних меншин упродовж 2005–2010 рр. стала активна участь у її розбудові громадських організацій та інвестування зі сторони інших держав.

Важливим аспектом національної єдності в Україні мало стати міжкультурна інтеграція суспільства. Особливе значення в цьому мало відіграти мовне питання. Намагаючись використати міжнародний досвід та поради західних партнерів в керуванні міжетнічними відносинами, Україна прагнула налагодити міжнаціональні зв'язки. Враховуючи ці обставини, в 2008 р. було проголошено рік міжкультурного діалогу [34, с. 28]. Втім, це не посприяло зниженню рівня конфліктогенності суспільства через мовне питання. Міжкультурний діалог в Україні ускладнювався проблемами становлення та збереження національної ідентичності всіх етнічних груп [33, с. 258]. Особливого звучання ця проблема набула на території Східної України, де був строкатий склад населення за етнічною ознакою та, незважаючи на зниження частки російського етносу та зростання українців на Сході, проблема русифікації регіону, його спрямованість на союз з Росією залишалася гострою.

Зважаючи на те, що мовно-культурні традиції окремих етносів можуть використовуватися як засіб політичного тиску на Україну, «помаранчеві» після приходу до влади розуміли необхідність врегулювання міжетнічних взаємин та вирішення мовного питання. Після прийняття Закону України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» розпочалися спекуляції окремих етнічних спільнот, зокрема росіян, угорців, стосовно необхідності надання їхнім мовам статусу регіональних, незважаючи на ст. 5 цього ж закону, де відмічається, що українська мова є державною, а отже вона має використовуватися у всіх сферах життя [13]. У «Люблянських рекомендаціях з інтеграції різноманітних суспільств» зазначається, що держава зобов'язана захищати та надавати підтримку з розвитку мов національних меншин, у той час як етноспільноти повинні поділяти відповідальність з титульною нацією участь у політичному, економічному, культурному, соціальному житті всього суспільства. Відтак, це означає, що меншини зобов'язані володіти державною мовою [19]. У проекті Закону України «Про Концепцію державної етнонаціональної політики України» державна мова є чинником консолідації українського народу [41, с. 173]. Отже, захищеність мов національних меншин, задекларована «Європейською хартією регіональних мов або мов меншин», не означало гарантію надання їй статусу регіональної, а посилання на Хартію є вибіркоким, нехтуючи гарантії для державної мови. Причиною цього, на думку В.О. Котигоренка, стала відсутність адекватного для українських реалій визначення термінів «регіональні мови» чи «мови меншин», що в свою чергу спричинило системні вади запроваджених правових норм [14, с. 40].

Відзначимо, що на території Донбасу, де сконцентрована група нацменшин, зокрема росіян, білорусів, греків, німців, болгар, поляків, татар, євреїв, зберігалася етнічна самосвідомість. Втім, у їхньому соціумі поширювалися процеси русифікації. Згідно з даними перепису населення 2001 р. російську мову рідною вважали 95,9% євреїв, 91,3% греків, 88,7% німців, 86,8% болгар, 85,5% болгар, 75,7% поляків, 73,9% татар, 72,2% молдаван. Незважаючи на русифікаторські тенденції регіону, зростала кількість етноспільнот, які вважали

українську мову рідною [8, с. 269–270]. Процеси русифікації, позначилися на політичній та національно-культурній самоідентичності населення регіону.

Толерантність української влади стосовно мовного питання упродовж 2005–2010 рр. та українізації державних органів мали спротив серед прибічників двомовності. «Помаранчеві» вводила низку заходів, які мали більше декларативних характер, нехтуючи натомість прийняттям нової редакції закону про мови, надання чинності Концепції державної мовної політики та запровадження заходів з вжитку української мови у різних сферах суспільства. Водночас поглиблювалася конфронтація між україномовним та російськомовним населенням, яке пояснювалося значним відсотком етнічних росіян, які проживали на Сході, Півдні України та в Криму [16, с. 203–204]. Відзначимо, що в східних регіонах України станом на 2006–2007 рр. показник ідентифікації населення як громадян України сягав 34%, як мешканця свого міста чи села – 19%, як жителя свого регіону – 27% і як громадянина колишнього СРСР – 14% [37, с. 64]. Більшість етнічних росіян не підтримували євроінтеграційних прагнень В.А. Ющенко та ідентифікували себе як жителів регіону чи громадян СРСР або Росії. Те саме стосується і російськомовних українців південного-сходу України. Лише 8,4% російської меншини під час Помаранчевої революції підтримували протести [30, с. 70]. Таким чином, більшість росіян, російськомовного населення в постмайданний період, під впливом кремлівської пропаганди, вбачали в усьому українському загрозу їхній ідентичності та зв'язкам з Росією, а отже в цих регіонах «українське» асоціювалося з «націоналізмом», «радикал-патріотизмом». Враховуючи це, з 2006 р. проросійські сили активізувалися в Південно-Східних регіонах України та в Криму, з метою визнання російської мови як другої державної. Так, за підтримки низки обласних і міських рад Сходу і Півдня України було ухвалено рішення про надання російській мові статусу регіональної [16, с. 204]. Прокуратурою регіону було здійснено спроби опротестувати ці рішення прийняті депутатами Луганської та Донецької обласних рад, однак позитивного результату не було [1, с. 627].

Крім того, Донецька міська рада в 2008 р. ухвалювала рішення, згідно з якими планувалося «не допускати збільшення кількості учнів, які навчалися б українською мовою, розширення мережі україномовних шкіл і класів» [24, с. 89]. Усе це негативно впливало на розвиток державної мови в освітніх закладах східних регіонів країни. Станом на 2008 р. у Донецьку функціонувало лише 34 україномовні школи і 649 класів із навчанням українською, у яких навчалося 15 140 учнів або 21% від загальної кількості школярів [24, с. 89]. Варто зазначити, що серед цих навчальних закладів були й такі, які формально мали статус «шкіл з українською мовою викладання». За іншими даними в 2005 р. в Донецьку навчалося українською мовою навчалося 17,1% учнів, у Маріуполі – 14,7%, у Макіївці – 4% [1, с. 628]. У 2006 р. Луганська обласна рада надала російській мові статус регіональної. Втім, Донецький апеляційний суд визнав це рішення незаконним. У Харкові у 2007 р. міська рада прийняла статут територіальної громади, у якій закріплювався регіональний статус російської мови [10, с. 199]. Таким чином, формувалися умови для розвитку російської мови в регіоні, її засилля, що зумовлювалося невдалою етномовною політикою за президентства В.А. Ющенка. Водночас місцева еліта Донбасу, ймовірно керуючись «Європейською хартією регіональних мов або мов меншин», перешкоджала розвитку української мови та формувала умови для розвитку російської меншини. Втім, їхні рішення суперечили законодавству, а отже такі дії провокували подальше поглиблення міжетнічного конфлікту в Україні.

Найбільш гостро мовно-культурна проблема постала на південному-сході країни та АР Крим. У зв'язку з цим, для поліпшення міжетнічної злагоди в цих регіонах, через відділи у справах національностей та міграцій обласних державних адміністрацій організовувалася низка національно-культурних, мистецьких заходів, форумів, відзначення національних свят, пам'ятних дат, проведення круглих столів. Зокрема, в Донецькій області щороку проходило свято «Джерела рідної мови», фестиваль «Співдружність» (2005, 2007), міжрегіональний форум народної творчості національних меншин «Благоднина єднання» (2004 та 2006 рр. у Тельманівському районі), а також відзначення днів

вірменської, білоруської, польської, грузинської культури [40, с. 79–80]. На Миколаївщині досить активну роботу серед етнічних меншин проводила Рада національних товариств Миколаївської області. Організація входила до Ради національних товариств України та Європейської мережі організацій «UNITED for intercultural action» («Об'єднанні за міжкультурну взаємодію»). Зважаючи на етнічну різноманітність регіону, перед нею постало завдання сприяти розвитку національно-культурних особливостей нацменшин. Упродовж незалежності Рада сформувала систему роботи та принципи етнонаціональної політики на Миколаївщині. Традиційно упродовж 2005–2010 рр. організація влаштовувала заходи, які сприяли гармонізації міжнаціональних відносин в області. Найбільшої популярності набув «Всеукраїнський фестиваль національних культур «Дружба», який у 2005 р. відзначений дипломом Міністерства культури і туризму України у номінації «Культурно-мистецький проект». Водночас 2005–2010 рр. було організовано низку науково-практичних конференцій, зокрема: 2005 р. – «Права людини в Україні», 2007 – «Права національних меншин в Україні», 2008 р. – «Трагедія Голокосту на Миколаївщині», «Українська мова і національні меншини» та ін. [27].

Відзначимо, що на Миколаївщині місцеве самоврядування також підтримувало ідею надання російській мові особливого статусу в регіоні. У 2008 р. на сесії міської ради було затверджено програму з підтримки російської мови і культури у Миколаєві на 2008–2011 рр. Зокрема, передбачалося використання російської мови на рівні з українською згідно з побажаннями територіальної громади [1, с. 530]. Зважаючи на те, що значна частина населення міста була російськомовною, то це нововведення територіальною громадою було сприйнято.

Керівництво країни намагалось залучити південно-східні регіони України до загальнонаціонального процесу розвитку державної мови. Одним з таких заходів стала Програма розвитку та функціонування української мови в Донецькій області на 2004–2010 рр., яка була затверджена рішенням спільного засідання Міністерства освіти і науки України та колегій обласної державної

адміністрації у 2003 р. [8, 272]. У Донецькій області завдяки реалізації програми кількість дошкільних навчальних закладів з вихованням українською мовою зросла до 844, загальноосвітніх – до 750 [12]. У Луганській області станом на 2004/2005 навчальний рік з 729 шкіл 174 мали статус з російською мовою навчання, 354 – з двома мовами навчання, решта – україномовні. У 2009/2010 навчальному році знизилася кількість загальноосвітніх навчальних закладів з російською і двома мовами навчання – 152 і 291 відповідно [8, с. 277]. Водночас, програма, незважаючи на україноцентричний характер, не суперечила праву національних меншин на навчання рідною мовою та її вивчення. Відповідно навчання їх у системі загальної середньої освіти здійснюється не лише державною, але й мовою меншини. Втім, у Донецьку місцева влада перешкоджала розвитку україномовних освітніх закладів. Зокрема, рішенням міської ради «Про хід виконання Комплексної програми розвитку освіти Донецька на 2006–2010 рр.» було заборонено розширювати мережу україномовних шкіл і дитячих садків [10, с. 198].

Розпорядженням голови Донецької обласної адміністрації В. Логвиненка «Про заходи щодо утвердження української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на території Донецької області до 2010 р.», прийнятим у 2009 р. [8, с. 272], передбачалася підтримка української мови в державних установах області та освітніх закладах, що безумовно мало на меті популяризувати її вживання в усіх сферах суспільного життя.

Втім, спроби толерантно розв'язати мовно-культурну проблему Південно-Східної України лише посилювали активізацію проросійських радикальних сил, які розповсюджували сепаратистські настрої. Так, у листопаді 2006 р. представники однієї з таких організацій «Донецька республіка» організували збір підписів для проведення всеукраїнського референдуму стосовно федералізації [1, с. 631]. Відзначимо, що місцева влада та правоохоронні органи не відреагували на цей захід, що свідчило не лише про неспроможність на місцях навести порядок, але й про певну співпрацю із проросійськими силами.

Відзначимо, що держава намагалася вирішувати питання нацменшин через відповідні місцеві органи Донеччини та висвітлювала своє бачення і політику у низці видань. Рішення місцевої влади стосовно етнічних спільнот висвітлювалося через обласне телебачення та радіо, а також місцеві ЗМІ, зокрема обласні газети «Життя», «Донецькі новини», «Місто» та ін. Крім того, позиція центральних і місцевих органів влади з питань реалізації політики у справах міжетнічних відносин розкривалася і в друкованих органах національних меншин Донецької області, а саме: газета «Елліни України», «Хронос», «Наше життя», «Поляки Донбасу», «Вірменський вісник», «Мінору», «Барум Ашем» та ін. [35, с. 20].

Важливе значення в національно-культурному житті Донбасу мали громадські організації національних меншин. У роки незалежності їхня кількість зростала. У 2005 р. у Донецькій області нараховувалося 137 національно-культурних товариств, у 2007 – 148 [33, с. 238]. Станом на 1 січня 2008 р. їх на території Донецької області нараховувалося 152, 2 з яких мали статус всеукраїнських, 34 – обласних, 84 – міських, 14 – районних, 18 – сільських. Зареєстровані вони у 20 містах та 11 районах Донецької області [8, с. 290]. Найбільшу чисельність громадських об'єднань в регіоні мали греки – 44 товариства. Втім, в області функціонували громадські об'єднання німців, євреїв, а найбільш активними були російські організації. Особливою ознакою роботи етнічних росіян став низький рівень представленості в національно-культурних організаціях. Фактично російські організації у середині 2000-х рр. використовували етнокультурні та мовні гасла, у яких відображувався проросійський вектор розвитку [8, с. 290]. На Луганщині в цей період діяло 40 національно-культурних товариств, які були представлені найбільшими традиційними національними меншинами (росіяни, євреї, роми та ін.) та етнічні групи мігрантів, що перебувають на стадії становлення (вихідці з Кавказу, Африки, Індії та ін.) [33, с. 238].

На Закарпатті спостерігався особливо високий рівень самоорганізації національних меншин. Станом на 2005 р. у регіоні діяли 128 громадських

організацій національних меншини: 28 угорських, 10 російських, 4 румунських, 6 словацьких, 11 німецьких, 35 ромських, 4 єврейських, 19 русинських, 2 вірменські, 2 грецькі, 2 азербайджанські, по одній польська, білоруська, чеська, болгарська, австрійська [11, с. 595]. Відзначимо, що угорські, русинські організації були найбільш активними в регіоні. Втім, у багатьох випадках діяльність цих організацій була антиукраїнською.

У 2007 р. сесією обласної ради Закарпаття було розроблено та затверджено «Програму забезпечення розвитку освіти, культури, традицій національних меншин області на 2007–2010 роки», метою якої стало підвищення рівня задоволення етнокультурних потреб національних меншин регіону [3].

Підтримавши В.А. Ющенко під час Помаранчевої революції, національні меншини претендували на отримання керівних посад в регіоні та розгортання принципово нової етнонаціональної політики, спрямованої на заохочення розвитку національно-культурної автономії. Постпомаранчева зневіра та розчарування діями нової влади лише посилила автономістські та сепаратистські настрої в регіоні. Крім того, однією з причин розвитку автономістських тенденцій в регіоні стало ігнорування державою проблем субетносів. Держава мала стимулювати розвиток мовно-культурних традицій субетносів Закарпаття, зокрема бойків, лемків, гуцулів та русинів. Звісно політизація русинського руху було недоречним явищем, яке лише мало дестабілізуючий характер [2, с. 106]. Русинські організації, які «свободу слова» розцінювали як можливість проведення антидержавних акцій, активізували свою діяльність в надії отримати визнання та автономію. Так, 25–27 вересня 2005 р. в Ужгороді була організована міжнародна науково-практична конференція «Карпатська Русь – духовність і культура». Ініціаторами заходу виступили Міжнародний Карпатський Інститут, Міжнародна Кирило-Мефодіївська слов'янська академія та Асоціація русинських організацій «Сойм Підкарпатських Русинів» на чолі з Д. Сидором [1, с. 707]. На цьому заході була присутня антиконституційна риторика, зокрема, деякі учасники конференції закликали русинів активніше долучатися до масових заходів.

Русинський рух фактично діяв у двох напрямках: проросійському та проєвропейському. Якщо у першому випадку діяльність зводилася до визнання національності русин та надання їм, то у другому випадку ключовим напрямком було затвердження на законодавчому рівні окремого етносу «русини». Відзначимо, що на державному рівні спробу затвердити у статусі етноменшини було здійснено в 2005 р., за ініціативою КПУ (комуністичної партії України), яка відзначалася своїми антиукраїнськими поглядами. Комуністи, ймовірно, мали на меті дестабілізувати ситуацію на Закарпатті, намагалися через Верховну Раду України затвердити Постанови «Про русинів в Україні», «Про визнання національності «русин» [26]. Крім того, на думку В.А. Адамовича, позицію русинів у регіоні підтримувала Соціалістична партія О. Мороза, яка взяла на себе роль захисника «русинів» [1, с. 708].

Русинські організації проросійського спрямування шукали підтримки в угорської меншини. Після виборів 2006 р. угорські політичні партії, які мали своїх представників у обласній раді Закарпаття підтримали русинів, сформувавши свій політичний табір, який відверто поширював сепаратистські ідеї. Як наслідок, завдяки залученню коштів з обласного бюджету, ідеї русинів розповсюджувалися через ЗМІ, зокрема надання автономії Закарпаттю. Разом з тим, радикальні організації випускали нові газети та інтернет-видання, в яких багато публікацій мали антиконституційний зміст [39, с. 116–117]. Такі дії лише підвищували рівень напруги на Закарпатті та сприяли поширенню конфліктів на національній основі не лише в регіоні, але й в Україні в цілому. Нерішучість, відсутність адекватної відповіді правоохоронців та стратегії державної етнонаціональної політики, лише провокували розвиток автономістських та сепаратистських настроїв, посилювали дезінтеграційні процеси в українському суспільстві.

Враховуючи загальноукраїнську політичну кризу, нездатність команди помаранчевих вдало проводити внутрішню політику, русинським організаціям вдалося реалізувати одну із своїх цілей. На сесії Закарпатської обласної ради 7 березня 2007 р. було ухвалено рішення про внесення етноніму «русин» до

переліку національностей регіону. На думку О.М. Майбороди крок із визнанням русинів як окремого етносу є нічим іншим як політичною спекуляцією ґрунтів подвійної ідентифікації [11, с. 585]. Водночас М.І. Панчук зазначав, що це рішення було не коректним з політичної точки зору. Згідно з Законом України «Про національні меншини» нації формуються в результаті тривалого процесу самоусвідомлення громадян, а, відповідно, вони не можуть утворитися через постанови місцевих чи центральних органів влади [39, с. 86-87]. Ця постанова була затверджено з порушеннями норм українського законодавства. Обласні ради не мають повноважень приймати такого роду рішення. Втім не зважаючи на це, обласна прокуратура не опротестувала його, а зі сторони СБУ не було адекватної реакції стосовно цього випадку. Лише Рухівська районна рада звернулася до Президента України, Верховної Ради України та Генеральної Прокуратури України з вимогою скасувати це рішення, обґрунтовуючи це тим, що русини є частиною гуцульського субетносу, який є складовою українського етносу [1, с. 710]. Очевидно, що влада на місцевому рівні намагалася умирити радикальні русинські організації. Втім, ймовірно, відсутність реакції зі сторони правоохоронців на це може пояснюватися слабкістю і нерішучістю представників центральних органів влади та автономістськими тенденціями серед закарпатської політичної еліти. Таким чином, цей крок зі сторони обласної ради лише посприяв дестабілізації в регіоні та посилення автономістських настроїв окремих етнічних груп.

Спроби пожвавити регіональний сепаратизм на Закарпатті упродовж 2005-2010 рр. були невдалими через відсутність соціальної бази політичного русинства, конфлікти у середині русинських рухів та несприйняття громадськості регіону. На тому етапі потужно активізувалися угорські реваншистські рухи, які негативно вплинули на відносини української та угорської громад [39, с. 120]. Під час виборчої кампанії 2006 р. прослідковувалася поляризація електоральних вподобань громадян України, зокрема на Закарпатті. Відзначимо, що угорська меншина також була представлена політичною силою під час виборчої кампанії 2006 р. Зокрема, ще в

лютому 2005 р. було зареєстровано «Партію Угорців України», а в березні 2006 р. – «Демократичну Партію Угорців України». Однак під час виборів представники угорської меншини не потрапили до парламенту. Натомість українські сили, використовуючи протистояння між двома угорськими політичними силами мали змогу частково залучити підтримку угорської громади [38]. Втім високий рівень самоорганізації в регіоні дозволив представникам угорських політичних сил пройти до місцевого самоврядування. «Партія Угорців України» здобула 71 місце у радах регіону різного рівня, зокрема 5 депутатських мандати до Закарпатської обласної ради, 7, 11, 4, 27 до Ужгородської, Виноградівської, Мукачівської та Берегівської районних рад відповідно, а також 3, 2, 4, 3, 8 до міських рад Виноградівська, Мукачева, Чопа, Тячів, Берегова. Дещо нижчі показники були у «Демократичній Партії Угорців України», яка на Закарпатті виборола 45 депутатських мандатів: 4 до обласної ради, 5, 6, 25 до Ужгородської, Виноградівської та Берегівської районних рад і до Тячівської та Берегівської міських рад 3 і 6 відповідно [11, с. 547].

Угорська меншина, яка свого часу підтримала В.А. Ющенко під час Помаранчевої революції, була розчарована процесами реформації в освітньо-культурній сфері [32, с. 419]. Зокрема, лідери угорського руху виступали за надання статусу двомовності в регіоні, мотивуючи це компактним проживанням етносу на Закарпатті. Відзначимо, що згідно з даними соціолінгвістичних опитувань 2008 р. угорське населення Закарпаття в побуті використовує рідну мову. Українською чи російською переважно спілкуються з чиновниками, працівниками банку, правоохоронцями тощо [22]. Відсутність стратегії та невдала державна етнонаціональна політика лише посирили автономістські настрої угорської меншини. Угорщина підтримувала прагнення представників діаспори в Україні на формування територіально-культурної автономії, надаючи політичну, матеріальну та інтелектуальну підтримку [26].

Упродовж 2005–2010 рр. активізувалися радикальні угорські організації, діяльність яких суперечила українському законодавству. Так, на виконання вимог угорських радикалів у Мукачеві на замку було встановлено стелу Турула.

В Угорщені цей пам'ятний знак є символом угорського ревіонізму. Разом з тим, на установах місцевого самоврядування та інших держустановах населених пунктів Закарпаття, де компактно проживають угорці було вивішено національний прапор їхньої країни [39, с. 118]. Угорські радикальні рухи поряд із русинськими загрожували територіальній цілісності України. Відповідно держава зобов'язувалася діяти, залучивши спецслужби для недопущення антиконституційних дій в регіоні.

Одещина також стала одним із регіонів, де досить активну участь у громадсько-політичному житті брали національні меншини. На території регіону проживали росіяни, болгари, молдавани, гагаузи, роми, румуни, поляки, албанці. У регіоні етнічний фактор відіграв помітну роль у процесі утвердження соціально-політичної стабільності [2, с. 205]. Це пояснюється значною різноманітністю етнічного складу населення Одеської області. Відповідно, державна та регіональна політика мала спрямовуватися на консолідацію суспільства.

Національна різноманітність регіону та компактне проживання окремих меншин під час помаранчевої революції зумовлювало формування потужного підґрунтя для сепаратизму, який підживлювався з подачі Російської Федерації. У 2006 р. депутати обласної ради намагалися підтримати особливий статус російської мови в регіоні, проголосувавши за розпорядження «Про реалізацію на території Одеської області конституційних норм і положень законів України «Про мови в Українській РСР» зі змінами і «Про ратифікацію європейської Хартії регіональних мов чи мов меншин» [1, с. 529]. Таким чином, депутати не лише закріпили статус російської мови, як мови міжнаціонального спілкування в регіоні та визнавала особливий статус мов національних меншин у районах їх компактного проживання. При цьому у розпорядженні не зазначалося, що російська мова матиме статус регіональної.

У Чернівецькій області, згідно з даними перепису населення за 2001 р. проживали румунська, молдовська, російська, єврейська, німецька, білоруська, польська меншини. Найбільш чисельнішою та політично активною була

румунська національна меншина. У 2004–2005 рр. румунська громада у Чернівецькій області володіла найрозвинутішою мережею національно-культурних товариств [1, с. 812]. Станом на 2009 р. їхня кількість становила 13 із 22 національно-культурних товариств регіону [7]. Діяльність цих організацій перш за все була спрямована на задоволення національно-культурних потреб своєї громади. Для досягнення поставлених цілей товариства активно співпрацювали з державними органами влади. У результаті такої взаємодії у регіоні вдалося розробити та реалізувати Програми підтримки національно-культурних товариств, етнічних громад Чернівецької області та української діаспори на 2007–2009 рр., а також ряд заходів, зокрема, числі літературно-мистецьке свято «Емінісчіана», традиційне свято румунської мови «Лімба ноастре чя ромине» (Товариство румунської культури ім. М. Емініеску), європейські дні молоді в Чернівцях (Ліга румунської молоді «Жунімя») та ін. [18, с. 293–294].

Освітня мережа Чернівецької області, станом на 2008/2009 навчальний рік налічувала 450 шкіл, з яких 356 були україномовні, 77 – з румунською мовою навчання, 1 – російською, 13 – з українською та румунською і 3 з українською та російською [7]. Упродовж 2006–2009 рр. за державної підтримки відбувалося будівництво румунських навчальних закладів. Так, у 2006 р. уведено у експлуатацію окремий корпус «А» Новоселицької гімназії, розрахований на 130 місць. Кошторисна вартість становила 1100 тис. грн. Того ж року було відкрито школу-сад на 60 місць у Дубово Сторожинецького району, на яку витрачено 2191 тис. грн. Упродовж 2008 р. були введені в експлуатацію школи в селах Панка, Зруб-Комарівці, Петричанка, Купка [7]. Це свідчить про спроби держави інтегрувати румунське суспільство в Україну, при цьому надаючи змогу зберегти власну мовно-культурну ідентичність.

Водночас у місцях компактного проживання румунської громади спостерігалися деякі прояви сепаратизму. Вони пов'язані не лише з суперечками навколо шельфу Чорного моря, але й з тим, що Румунія першою розпочала процес євроінтеграції. Підігрівалися міжетнічні конфлікти на Буковині й завдяки

суперечкам політиків. Зокрема, народний депутат від «Партії регіонів» І. Попеску у 2006 р. розкритикував жителів молдавського села Ванчиківці Новоселицького району Чернівецької області, за те, що вони хотіли віддавати дітей до українських шкіл [1, с. 529]. Таким чином, представники влади лише розхитували ситуацію в регіоні.

Отже, відсутність ефективної стратегії етнонаціональної політики, концепції мовної політики, нездатність та нерішучість модернізувати законодавство стосовно національних меншин породжували провали у внутрішній політиці «помаранчевих». Користуючись цим, національні організації, за підтримки окремих депутатів чи зовнішнього сприяння сусідніх країн активізували свою діяльність, яка нерідко виходила за межі законодавства. Причиною появи сепаратистських та автономістських гасел в окремих регіонах України, зокрема Кримського півострову, Донбасу, Закарпаття, окремих районів Чернівецької області стала невтручання держави у ці процеси та невдалі заходи або взагалі їхня відсутність під час відкритих проявів сепаратизму. Загалом це стало однією із ключових причин втрати В.А. Ющенком своїх позицій як Президента України.

Список використаних джерел та літератури

1. Адамович С. В. Соборність та регіональний розвиток у суспільно-політичному житті незалежної України. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2009. 884 с.
2. Андріяш В. І. Державна етнополітика України в умовах глобалізації : монографія. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2013. 328 с.
3. Білявська О. С. Регіональний аспект етнополітики сучасної України: етнокультурні процесу у Закарпатті. URL : <http://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/2323/1/Bilyavsk.pdf> (дата звернення : 14.06.2018).
4. 25 років незалежності : нариси історії творення нації та держави / Боряк Г. В., Головка В. В., Даниленко В. М. та ін. ; НАН України ; Ін-т історії України ; Київ : Ніка-центр, 2016. 796 с.
5. Вітман К. М. Державна етнонаціональна політика України: чергова спроба концептуалізації. URL : <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/1>

[15/app-36_Vitman_K_M_%2815-26%29.pdf?sequence=1&isAllowed=y](http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1546-2003-%D0%BF) (дата звернення : 14.06.2018).

6. Державна програма розвитку і функціонування української мови за 2004–2010 рр. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1546-2003-%D0%BF> дата звернення : 14.06.2018).

7. Довідка щодо забезпечення прав національних спільнот на Буковині (Чернівецька обласна державна адміністрація). URL : <http://versii.cv.ua/news/rumunskyj-aspekt-v-chernivetskij-oblasti/4019.html> дата звернення : 17.06.2018).

8. Донбас в етнополітичному вимірі / ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ, 2014. 584 с.

9. Етнополітичні процеси в Україні : регіональні особливості / авт. кол. : Панчук М., Євтух В., Войналович В., Котигоренко В., Калакура О., Кочан Н., Макаренко Н., Горбань Т., Ляшенко О., Ковач Л. ; ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України ; Київ, 2011. 396 с.

10. Євсєєва Г. П. Питання державної мовної політики у діяльності парламентських партій та блоків. *Університетські наукові записки*. 2010. № 1 (33). С. 196–202.

11. Закарпаття в етнополітичному вимірі / ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ, 2008. 682 с.

12. Заключний звіт про результати виконання Державної програми розвитку і функціонування української мови на 2004–2010 роки. URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MUS15523.html (дата звернення : 17.06.2018).

13. Закон України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин». URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/802-15> (дата звернення : 17.06.2018).

14. Котигоренко В. О. Щодо стратегії державної етнонаціональної політики. *Стратегічні пріоритети*. 2008. № 1(6). С. 40–52.

15. Кресіна І., Лойко Л., Явір В. Концепція державної етнонаціональної політики України (Проект). *Політичний менеджмент*. Київ, 2010. № 2. С. 65–72.

16. Кривицька О. В. Демаркаційні лінії в етнополітичному просторі України : монографія / ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ, 2015. 328 с.

17. Крим : шлях крізь віки. Історія у запитаннях і відповідях / НАН України, Інститут історії України ; відп. ред. В. А. Смолій. Київ, 2014. 456 с.

18. Круглашов А., Щербатюк О. Регіональні аспекти діяльності груп інтересів в Україні (на прикладі Чернівецької області). *Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України*. Київ, 2013. Вип. 5 (67). С. 290–306.

19. Люблянские рекомендации по интеграции разнообразных обществ. URL : <http://www.osce.org/hcnm/ljubljana-guidelines> (дата звернення : 17.06.2018).
20. Магрицька І. Мовна політика «Помаранчевої» влади. URL : <http://elar.nung.edu.ua/bitstream/123456789/4551/1/6048p.PDF> дата звернення : 17.06.2018).
21. Майборода О. Етнонаціональні процеси в сучасній Україні. Київ : УАДУ, 1996.
22. Мельник С., Черниченко С. Етнічне та мовне розмаїття України. Аналітичний огляд ситуації : монографія. Ужгород : ПоліПрінт, 2010. 164 с.
23. Петруньок Б. Кримськотатарські громадські організації періоду репатріації в контексті міграційних процесів. *Українознавчий альманах*. Київ : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2014. С. 35–39.
24. Політичні ідентичності в сучасній Україні / за ред. М. С. Кармазіної. Київ : ІПіЕНД, 2015. 288 с.
25. Проект Закону України «Про Концепцію державної етнонаціональної політики України». URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=3581&skl=7 (дата звернення : 17.06.2018).
26. Процеси політизації етнічності в Україні : загрози та можливості для державної політики в умовах зовнішньої агресії. URL : <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Degterenko-15095.pdf> (дата звернення : 17.06.2018).
27. Рада національних товариств Миколаївської області. *Історія. За національну згоду та порозуміння*. URL : http://festival-druzba.com.ua/?page_id=51&lang=uk (дата звернення : 17.06.2018).
28. Рафальський І. О. Національно-державне самовизначення України : внутрішні чинники та зовнішні виклики / ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ ; Ніжин : вид-во Лисенко М. М, 2016. 480 с.
29. Рафальський О. О. Національні меншини України у ХХ столітті : історіографічний нарис. Київ, 2000. С. 447 с.
30. Резнік О. Структурні виміри участі в Помаранчевій революції та революції гідності. *Українське суспільство : моніторинг соціальних змін* / Інститут соціології НАН України. Київ : 2014. Вип. 1 (15). Т. 1. С. 141–146.
31. Решетніков Ю. В., Різникова Я. О. Актуальні питання реалізації державної етнонаціональної політики України. *Державне управління : теорія та практика*. 2014. № 1. С. 5–11.
32. Склярська О. Етнодемографічні та етнополітичні процеси в українсько-угорському прикордонні на початку ХХІ ст. *Народознавчі зошити*. 2017. № 2 (134). С. 416–421.

33. Смолій В., Кульчицький С., Якубова Л. Донбас і Крим в економічному, суспільно-політичному та етнокультурному просторі України : історичний досвід, модерні виклики, перспективи (аналітична доповідь) / Інститут історії України НАН України. Київ, 2016. 616 с.
34. Смолій В., Кульчицький С., Якубова Л. Донбас і Крим : місце в модерному національному проекті (аналітична записка) / Інститут історії України НАН України. Київ, 2016. 66 с.
35. Стан дотримання та захист прав національних меншин в Україні. *Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини*. Київ, 2006. 93 с.
36. Стратегія державної етнонаціональної політики. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=33206 (дата звернення : 14.06.2018).
37. Суперечності ідентичностей в Україні та шляхи їх регулювання в контекстах політики громадянської консолідації української нації. Аналітична доповідь. Київ : *ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України*, 2015. 160 с.
38. Угорці у місцевих органах самоврядування та у виконавчій владі. URL : <http://uzhgorod.net.ua/news/44979> (дата звернення : 14.06.2018).
39. Українці-русини : етнолінгвістичні та етнокультурні процеси в історичному розвитку / НАН України, МАУ, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського ; голов. ред. Г. Скрипник. Київ, 2013. 777 с.
40. Шайхатдінов А. З. Особливості реалізації державної етнополітики у донецькій області на сучасному етапі. *Наукові праці ЧДУ*. Миколаїв, 2010. Вип. 108. Т. 121. С. 79–83.
41. Шипка Н. Особливості формування сучасної державної етнонаціональної політики України. *Українська національна ідея : реалії та перспективи розвитку*. Львів, 2011. Вип. 23. С. 170–175.
42. Ширай В. В. Суспільно-політичне становище кримських татар в Україні кінця ХХ – початку ХХІ ст. : дис. на здобуття наукового ступеня канд. іст. наук. за спец.: 07.00.01 – історія України. Київ, 2014. 203 с.
43. *Rheteoretichs of Names and Naming* / edited by Star Medzerian Vanguri. New York : by Routledge, 2016. 224 p.

References

1. Adamovych, S. V. (2009). *Sobornist ta rehionalnyi rozvytok u suspilno-politychnomu zhytti nezalezhnoi Ukrainy* [Unification and regional development in the socio-political life of independent Ukrain]. Ivano-Frankivsk : Misto NV, [City of HB]. 884. [in Ukrainian].

2. Andriiash, V. I. (2013). *Derzhavna etnopolityka Ukrainy v umovakh hlobalizatsii : monohrafiia* [State Ethnic Policy of Ukraine in the Conditions of Globalization : monograph]. Mykolaiv : Vyd-vo ChDU im. Petra Mohyly, [View of the BSU them. Petro Mohyla]. 328. [in Ukrainian].

3. Biliavska, O. S. *Rehionalnyi aspekt etnopolityky suchasnoi Ukrainy: etnokulturni protsesu u Zakarpatti*. [Regional aspect of ethnopolitics of modern Ukraine : ethnocultural process in Transcarpathia]. URL : <http://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/2323/1/Bilyavsk.pdf> (date of treatment : 14.06.2018). [in Ukrainian].

4. Boriak, H. V., Holovko, V. V. and Danylenko, V. M. and other. (2016). *25 rokiv nezalezhnosti : narysy istorii tvorennia natsii ta derzhavy*. [25 years of independence : essays on the history of creation of the nation and the state] / NAN Ukrainy ; In-t istorii Ukrainy. [National Academy of Sciences of Ukraine ; Institute of History of Ukraine]. Kyiv : Nika-tsentr, [Nika-center]. 796. [in Ukrainian].

5. Vitman, K. M. *Derzhavna etnonatsionalna polityka Ukrainy: chervova sproba kontseptualizatsii*. [State ethnonational policy of Ukraine : another attempt of conceptualization]. URL : http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/115/app-36_Vitman_K_M_%2815-26%29.pdf?sequence=1&isAllowed=y (date of treatment : 14.06.2018) [in Ukrainian].

6. *Derzhavna prohrama rozvytku i funktsionuvannia ukrainskoi movy za 2004–2010 rr.* [State Program for the Development and Functioning of the Ukrainian Language for 2004–2010]. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1546-2003-%D0%BF> (date of treatment : 14.06.2018) [in Ukrainian].

7. *Dovidka shchodo zabezpechennia prav natsionalnykh spilnot na Bukovyni (Chernivetska oblasna derzhavna administratsiia)*. [Reference on the provision of the rights of national communities in Bukovina (Chernivtsi Regional State Administration)]. URL : <http://versii.cv.ua/news/rumunskyj-aspekt-v-chernivetskij-oblasti/4019.html> (date of treatment : 14.06.2018). [in Ukrainian].

8. (2014). *Donbas v etnopolitychnomu vymiri* [Donbass in the ethnopolitical dimension] / IPiEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy [IpIend them. I. F. Kuras National Academy of Sciences of Ukraine]. Kyiv. 584. [in Ukrainian].

9. (2011). Panchuk, M., Yevtukh, V., Voinalovych, V., Kotyhorenko, V., Kalakura, O., Kochan, N., Makarenko, N., Horban, T., Liashenko, O. and Kovach, L. *Etnopolitychni protsesy v Ukraini : rehionalni osoblyvosti*. [Ethnopolitical processes in Ukraine : regional peculiarities.] / Instytut politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy [Institute of Political and Ethnonational Studies I. F. Kuras NAS of Ukraine]. Kyiv. 396. [in Ukrainian].

10. Ievsieieva, H. P. (2010). *Pytannia derzhavnoi movnoi polityky u diialnosti parlamentskykh partii ta blokiv* [The question of state language policy in the activities

of parliamentary parties and blocs.] *Universytetski naukovi zapysky*. [University scientific notes]. 1 (33). 196–202. [in Ukrainian].

11. (2008). *Zakarpattia v etnopolitychnomu vymiri* [Transcarpathia in the ethnopolitical dimension] / IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy, [Institute of Political and Ethnonational Studies them I. F. Kuras National Academy of Sciences of Ukraine]. Kyiv, 682. [in Ukrainian].

12. *Zakliuchnyi zvit pro rezultaty vykonannia Derzhavnoi prohramy rozvytku i funktsionuvannia ukrainskoi movy na 2004–2010 roky*. [Final report on the results of the implementation of the State Program for the Development and Functioning of the Ukrainian Language for 2004–2010]. URL : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MUS15523.html (date of treatment : 14.06.2018). [in Ukrainian].

13. *Zakon Ukrainy «Pro ratyfikatsiiu Yevropeiskoi khartii rehionalnykh mov abo mov menshyn»*. [The Law of Ukraine «On Ratification of the European Charter for Regional or Minority Languages»]. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/802-15> (date of treatment : 14.06.2018). [in Ukrainian].

14. Kotyhorenko, V. O. (2008). *Shchodo stratehii derzhavnoi etnonatsionalnoi polityky*. [Regarding the strategy of state ethno-national policy]. *Stratehichni priorytety*. [Strategic priorities]. Kyiv, 1(6). 40–52. [in Ukrainian].

15. Kresina, I., Loiko, L., Yavir, V. (2010). *Kontseptsiiia derzhavnoi etnonatsionalnoi polityky Ukrainy (Proekt)*. [Concept of the state ethno-national policy of Ukraine (Project)]. *Politychnyi menedzhment*. [Political management]. Kyiv. 2. 65–72. [in Ukrainian].

16. Kryvytska, O. V. (2015). *Demarkatsiini linii v etnopolitychnomu prostori Ukrainy : monohrafiia* [Demarcation lines in the ethnopolitical space of Ukraine : monograph]. Kyiv : IPIEND im. I. F. Kurasa, NAN Ukrainy, [IPIEND them. I. F. Kuras National Academy of Sciences of Ukraine : monograph]. 328. [in Ukrainian].

17. Smolii, V. A. ed. (2014). *Krym : shliakh kriz viky. Istoriiia u zapytanniakh i vidpovidiakh*. [Crimea : the way through the ages. History Questions and Answers] / NAN Ukrainy, Instytut istorii Ukrainy. [National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of History of Ukraine] Kyiv , 456. [in Ukrainian].

18. Kruhlov, A. and Shcherbatiuk, O. (2013). *Rehionalni aspekty diialnosti hrup interesiv v Ukraini (na prykladi Chernivetskoii oblasti)*. [Regional aspects of the activity of interest groups in Ukraine (for example, Chernivtsi region)]. *Naukovi zapysky IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy*. [Scientific Papers I. F. Kuras National Academy of Sciences of Ukraine]. Kyiv, 5 (67). 290–306. [in Ukrainian].

19. *Liublianskye rekomendatsyy po yntehratsyyi raznoobraznykh obshchestv*. [Ljubljana recommendations for the integration of diverse societies]. URL :

<http://www.osce.org/hcnm/ljubljana-guidelines> (date of treatment : 14.06.2018). [in Ukrainian].

20. Mahrytska, I. *Movna polityka «Pomaranchevoi» vlady*. [Language policy of the «Orange» authorities]. URL : <http://elar.nung.edu.ua/bitstream/123456789/4551/1/6048p.PDF> (date of treatment : 14.06.2018). [in Ukrainian].

21. Maiboroda, O. (1996). *Etnonatsionalni protsesy v suchasni Ukraini*. [Ethnonational Processes in Contemporary Ukraine]. Kyiv : UADU, [in Ukrainian].

22. Melnyk, S., Chernychenko, S. (2010). *Etnichne ta movne rozmaittia Ukrainy. Analychnyi ohliad situatsii : monohrafiia* [Ethnic and Linguistic Diversity of Ukraine. Analytical review of the situation : monograph]. Uzhhorod : PoliPrint, 164. [in Ukrainian].

23. Petrunok, B. (2014). *Krymskotatarski hromadski orhanizatsii periodu repatriatsii v konteksti mihratsiinykh protsesiv* [Crimean Tatar community organizations of the repatriation period in the context of migration processes]. *Ukrainoznavchyi almanakh* [Ukrainian Studies Almanac]. Kyiv : Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka [Kyiv Taras Shevchenko National University]. 35–39. [in Ukrainian].

24. (2015). Karmazina, M. S. ed. *Politychni identychnosti v suchasni Ukraini* [Political Identities in Modern Ukraine]. Kyiv : IPiEND, 288. [in Ukrainian].

25. *Proekt Zakonu Ukrainy «Pro Kontseptsiiu derzhavnoi etnonatsionalnoi polityky Ukrainy»* [Draft Law of Ukraine «On the Concept of the State Ethnic and Ethnic Policy of Ukraine»]. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=3581&skl=7 (date of treatment : 14.06.2018). [in Ukrainian].

26. *Protsesy polityzatsii etnichnosti v Ukraini : zahrozy ta mozhyvosti dlia derzhavnoi polityky vumovakh zovnishnoi ahresii* [The processes of politicization of ethnicity in Ukraine : threats and opportunities for state policy in the context of external aggression]. URL : <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Degterenko-15095.pdf> (date of treatment : 14.06.2018). [in Ukrainian].

27. *Rada natsionalnykh tovarystv Mykolaivskoi oblasti* [Council of National Societies of Mykolaiv Oblast]. *Istoriia. Za natsionalnu zghodu ta porozuminnia*. [History. For national consensus and understanding]. URL : http://festival-druzba.com.ua/?page_id=51&lang=uk (date of treatment : 14.06.2018). [in Ukrainian].

28. Rafalskyi, I. O. (2016). *Natsionalno-derzhavne samovyznachennia Ukrainy : vnutrishni chynnyky ta zovnishni vyklyky* [National-Self-determination of Ukraine : Internal Factors and External Challenges] / IPiEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy [Institute of Political and Ethnonational Studies them I. F. National Academy of Sciences of Ukraine]. Kyiv ; Nizhyn : Vydavnytstvo Lysenko M. M., 480. [in Ukrainian].

29. Rafalskyi, O. O. (2000). *Natsionalni menshyny Ukrainy u XX stolitti : istoriohrafichnyi narys*. [National Minorities of Ukraine in the 20th Century : Historiographical Essay]. Kyiv, 447. [in Ukrainian].

30. Reznik, O. (2014). *Strukturni vymiry uchasti v Pomaranchevii revoliutsii ta revoliutsii hidnosti* [Structural measurements of participation in the Orange Revolution and Dignity Revolution]. *Ukrainske suspilstvo : monitoringh sotsialnykh zmin*. [Ukrainian society : monitoring social change]. Kyiv : Instytut sotsiologhii NAN Ukrainy. 1 (15), 1. 141–146. [in Ukrainian].

31. Reshetnikov, Yu. V. and Riznykova, Ya. O. (2014). *Aktualni pytannia realizatsii derzhavnoi etnonatsionalnoi polityky Ukrainy*. [Actual questions of realization of state ethnonational policy of Ukraine]. *Derzhavne upravlinnia : teoriia ta praktyka* [Public Administration : Theory and Practice]. 1. 5–11. [in Ukrainian].

32. Skliarska, O. (2017). *Etnodemohrafichni ta etnopolitychni protsesy v ukrainsko-uhorskomu prykordoni na pochatku XX st.* [Ethnodemographic and Ethnopolitical Processes in the Ukrainian-Hungarian Border at the Beginning of the Twentieth Century]. *Narodoznavchi zoshyty*. [Cognitive notebooks]. 2 (134). 416–421. [in Ukrainian].

33. Smolii, V., Kulchytskyi, S. and Yakubova, L. (2016). *Donbas i Krym v ekonomichnomu, suspilno-politychnomu ta etnokulturnomu prostori Ukrainy : istorychnyi dosvid, moderni vyklyky, perspektyvy (analytychna dopovid)*. [Donbas and Crimea in the economic, sociopolitical and ethno-cultural space of Ukraine : historical experience, modern challenges, perspectives (analytical report)] / Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [Institute of History of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine]. Kyiv, 616. [in Ukrainian].

34. Smolii, V., Kulchytskyi, S. and Yakubova, L. (2016). *Donbas i Krym : mistse v modernomu natsionalnomu proekti (analytychna zapyska)*. [Donbass and Crimea: place in the modern national project (analytical note)] / Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [Institute of History of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine]. Kyiv, 66. [in Ukrainian].

35. (2006). *Stan dotrymanna ta zakhyst prav natsionalnykh menshyn v Ukraini* [Status of observance and protection of the rights of national minorities in Ukraine]. *Spetsialna dopovid Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny*. [Special report of the Commissioner for Human Rights of the Verkhovna Rada of Ukraine]. Kyiv, 93. [in Ukrainian].

36. *Stratehiia derzhavnoi etnonatsionalnoi polityky*. [Strategy of state ethnonational policy]. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=33206 (date of treatment : 14.06.2018). [in Ukrainian].

37. (2015). *Superechnosti identychnosti v Ukraini ta shliakhy yikh rehuliuвання v kontekstakh polityky hromadianskoi konsolidatsii ukrainskoi natsii* [Conflicts of

identities in Ukraine and ways of their regulation in the contexts of the policy of civil consolidation of the Ukrainian nation]. *Analitychna dopovid*. [Analytical report]. / IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy [Institute of Political and Ethnonational Studies them. I. F. Kuras National Academy of Sciences of Ukraine]. Kyiv, 160. [in Ukrainian].

38. *Uhortsy u mistsevykh orhanakh samovriaduvannia ta u vykonavchii vladi* [Hungarians in local self-government bodies and in the executive branch]. URL : <http://uzhgorod.net.ua/news/44979> [in Ukrainian].

39. Skrypnyk, H. ed. (2013). *Ukrainci-rusyny : etnolinhvistychni ta etnokulturni protsesy v istorychnomu rozvytku* [Ukrainian Rusyns : ethnolinguistic and ethnocultural processes in historical development] / NAN Ukrainy, MAU, IMFE im. M. T. Rylskoho [National Academy of Sciences of Ukraine, UIA, Institute of Art Studies, Folklore Studies and Ethnology. M. T. Rylsky]. Kyiv, 777. [in Ukrainian].

40. Shaikhatdinov, A. Z. (2010). *Osoblyvosti realizatsii derzhavnoi etnopolityky u donetskii oblasti na suchasnomu etapi* [Shayhatdinov AZ Features of the implementation of state ethnopolitics in the Donetsk region at the present stage]. *Naukovi pratsi ChDU*. [Scientific works of the BSU]. Mykolaiv, 108, 121. 79–83. [in Ukrainian].

41. Shypka, N. (2011). *Osoblyvosti formuvannia suchasnoi derzhavnoi etnonatsionalnoi polityky Ukrainy* [Features of the formation of modern state ethnonational policy of Ukraine]. *Ukrainska natsionalna ideia : realii ta perspektyvy rozvytku* [Ukrainian national idea : realities and prospects of development]. Lviv, 23. 170–175. [in Ukrainian].

42. Shyrai, V. V. (2014). *Suspilno-politychne stanovyshche krymskykh tatar v Ukraini kintsia XX – pochatku XXI st. : dys. na zdobuttia naukovooho stupenia kand. ist. nauk. za spets. : 07.00.01 – Istoriiia Ukrainy* [The socio-political situation of the Crimean Tatars in Ukraine at the end of the 20th – the beginning of the 21st century : Dis. for obtaining the degree of Cand. is sciences for specialty : 07.00.01 – History of Ukraine]. Kyiv, 203. [in Ukrainian].

43. (2016). *Rheteoretichs of Names and Naming* [Rheteoretichs of Names and Naming] / Edited by Star Medzerian Vanguri. [Edited by Star Medzerian Vanguri]. New York : by Routledge, 224. [in English].

Рецензент:

Шевченко В.Ф., д.і.н., проф.

Надійшла до редакції 15.06.2018 р.